

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ

FORENSIC SUPPORT FOR THE INTERROGATION OF A MINOR PERSON

Саковський А.А., д.ю.н., професор,
директор*Навчально-науковий інститут № 2 Національної академії внутрішніх справ*Мировська А.В., к.ю.н., доцент,
професор кафедри криміналістики та судової медицини
Національна академія внутрішніх справ

Стаття присвячена висвітленню проблемних питань криміналістичного забезпечення допиту неповнолітньої особи.

У статті послідовно досліджені стадії проведення допиту (підготовча, робоча, заключна), доведено кореляційний зв'язок між ними та окреслено технологічні алгоритми, притаманні кожному етапу.

Визначено основні організаційно-тактичні заходи підготовчого етапу допиту неповнолітнього, зокрема: вивчення обставин вчинення кримінального правопорушення; вивчення загально-демографічних, соціально-психологічних та біофізичних характеристик неповнолітньої особи; вирішення питання про залучення спеціалістів; визначення інших учасників допиту; прийняття рішення про час проведення допиту; прийняття рішення про місце проведення допиту; технічна підготовка місця проведення допиту; визначення предмету допиту та складання плану допиту із формулюванням запитань з урахуванням віку допитуваного та його психічного стану; визначення оптимальної системи тактичних прийомів допиту неповнолітнього із урахуванням обставин вчиненого кримінального правопорушення, слідчої ситуації, характеристик допитуваної особи та узгодження таких прийомів із спеціалістом.

Встановлено ефективні напрями усунення конфліктних ситуацій, які можуть виникати під час допиту неповнолітнього.

Висвітлено завдання робочої стадії та досліджено етапи її проведення: встановлення психологічного контакту, вільна розповідь, постановка запитань.

Окреслено комплекс чинників, які повинен врахувати слідчий в контексті встановлення психологічного контакту з неповнолітньою особою.

Запропоновано найбільш ефективні тактичні прийоми допиту, які доцільно застосувати під час роботи з неповнолітніми.

З'ясовано тактичні ризики, які можуть виникати під час допиту неповнолітнього.

Проаналізовано проблемні питання тактико-криміналістичного забезпечення допиту неповнолітніх в умовах воєнного стану.

Ключові слова: криміналістичне забезпечення розслідування, допит неповнолітньої особи, тактичні прийоми допиту, слідчі (розшукові) дії.

The article is devoted to highlighting problematic issues of forensic support for the interrogation of a minor.

The article consistently examines the stages of interrogation (preparatory, working, final), proves the correlation between them, and outlines the technological algorithms inherent in each stage.

The main organizational and tactical measures of the preparatory stage of the interrogation of a minor are defined, in particular: studying the circumstances of the commission of a criminal offense; study of general demographic, socio-psychological and biophysical characteristics of a minor; solving the issue of involving specialists; identification of other interview participants; making a decision about the time of the interrogation; making a decision on the location of the interrogation; technical preparation of the place of interrogation; determining the subject of the interrogation and drawing up an interrogation plan with the formulation of questions taking into account the age of the interrogated person and his mental state; determination of the optimal system of tactical techniques for interrogating a minor, taking into account the circumstances of the committed criminal offense, the investigative situation, the characteristics of the person being interrogated, and coordination of such techniques with a specialist.

Effective directions for eliminating conflict situations that may arise during the interrogation of a minor have been established.

The tasks of the working stage are highlighted and the stages of its implementation are explored: establishing psychological contact, free narration, asking questions.

The complex of factors that the investigator must take into account in the context of establishing psychological contact with a minor is outlined.

The most effective tactical methods of interrogation, which are advisable to apply when working with minors, are proposed.

The tactical risks that may arise during the interrogation of a minor have been clarified.

The problematic issues of tactical and forensic interrogation of minors under martial law are analyzed.

Key words: forensic support of the investigation, interrogation of a minor, tactical methods of interrogation, investigative (search) actions.

Упродовж останніх років спостерігається тенденція до збільшення чисельності соціально вразливих верств населення. Певним чином така ситуація зумовлена низкою кризових явищ, які негативно впливають на ефективність економічного потенціалу. Зокрема до таких чинників можна віднести: наслідки повномасштабного вторгнення РФ, зменшення темпів та обсягів виробництва, що в свою чергу, провокує скорочення робочих місць та скрутне матеріальне становище окремих категорій громадян, відсутність можливостей до належної фінансової підтримки з боку держави, тощо.

Окреслені фактори, у своїй сукупності, набувають загрозливих масштабів та впливають на нормальний розвиток дітей, зумовлюючи збільшення кількості кримінальних правопорушень, які вчиняються як неповнолітніми особами так відносно неповнолітніх осіб.

Так, згідно з даними Єдиного звіту про кримінальні правопорушення Офісу Генерального прокурора, упродовж 2022 року зареєстровано 1824 кримінальних правопорушення, вчинених неповнолітніми особами або за їх участю, за аналогічний період 2023 року – 2529 кримінальних проваджень розпочатих відносно осіб зазначеної категорії осіб¹.

Крім того, упродовж 2022 року зареєстровано 6047 кримінальних правопорушень, вчинених відносно неповнолітніх осіб, а за аналогічний період 2023 року – відносно 7289 осіб².

Станом на лютий 2024 року розпочато 186 кримінальних проваджень за фактами вчинення кримінальних правопорушень неповнолітніми особами та зареєстро-

¹ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення. Форма № 1 (місячна) : наказ Генеральної прокуратури України від 23 жовт. 2012 р. № 100. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113653&libid=100820&c=edit&c=fo.

² Єдиний звіт про кримінальні правопорушення. Форма № 1 (місячна) : наказ Генеральної прокуратури України від 23 жовт. 2012 р. № 100. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113653&libid=100820&c=edit&c=fo.

вано 619 кримінальних проваджень – потерпілими у яких є неповнолітні особи³.

Значний резонанс, в контексті досліджуваної проблеми, належить насильницьким злочинам та таким небезпечним їх проявам, як вбивства, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, посяганням на ставтеву недоторканість тощо [1, с. 3].

Варто зазначити, що напрями протидії аналізованій категорії протиправних діянь залежатимуть не лише від своєчасності виявлення ознак насильницьких злочинів та обґрунтованості прийнятих рішень про початок кримінального провадження, але і від повноти та точності виявлених та зафіксованих слідів.

Традиційно, під час розслідування увага слідчих, більшою мірою, зорієнтована на пошук та фіксацію матеріальних слідів, оскільки вони мають прогнозовано сталі (стабільні) властивості, у порівнянні з психофізіологічними слідами пам'яті людини. Водночас, отримання повних, об'єктивних та достовірних психофізіологічних слідів також має вважливе значення для кримінального провадження та встановлення істини, а їх знецінення призведе до неможливості забезпечення всебічності та повноти під час розслідування. Саме психофізіологічні сліди, певною мірою, покликані пояснювати механізм утворення матеріальних слідів, а іноді і механізм вчинення кримінального правопорушення в цілому.

Найпоширенішою слідчою (розшуковою) дією і основним способом отримання доказів у процесі розслідування будь-якого кримінального правопорушення є допит, тобто інформаційно-психологічна діяльність слідчого, регламентована відповідними нормами кримінально-процесуального законодавства та спрямована на отримання від особи відомостей про факти, що мають доказове або орієнтуюче значення для встановлення об'єктивної істини у процесі розслідування. У той же час такий процес обміну інформацією є досить складним та багатограним, оскільки потребує від слідчого не лише високої професійної культури, а і знання певних закономірностей розвитку та функціонування психічної діяльності людини [4, с. 172].

Високі інформативні можливості, простота, швидкість отримання результату, характеризують допит як результативну слідчу (розшукову) дію, з іншого боку – відсутність вичерпних даних про подію, можливість виникнення негативних обставин та протидія з боку допитуваних осіб незалежно від їх процесуального статусу та віку, відносять допит до категорії найскладніших слідчих (розшукових) дій [3, с. 154].

За результатами опитування слідчих Національної поліції України, більшість респондентів вказує саме на проблеми, пов'язані із особливостями проведення допитів неповнолітніх осіб, які обумовлені суб'єктивними та об'єктивними факторами психологічних засад формування їх показань на етапах сприйняття, запам'ятовування та відтворення події кримінального правопорушення.

Таким чином, ефективність зазначеної слідчої (розшукової) дії та її результати зумовлені не лише сприятливою слідчою ситуацією та наявністю достатньої кількості вихідної інформації, яка дозволяє висувати конкретні версії з приводу вчиненого правопорушення, а і професійною майстерністю слідчого, наявністю у нього значного досвіду роботи, його умінням правильно підготуватись до допиту та організувати проведення допиту, встановити психологічний контакт та обрати правильну тактику дій [3, с. 154], а також можливістю безпомилкового визначення та залучення до процесу допиту спеціаліста відповідної сфери.

З урахуванням зарубіжного досвіду окремих держав Європейського Союзу, у випадках розслідування кримі-

нальних проваджень відносно неповнолітніх осіб, а також у випадках отримання інформації про вчинення кримінальних правопорушень щодо неповнолітніх осіб, доцільно створювати ювенальні групи, представники яких будуть забезпечувати здійснення кримінального провадження та проведення окремих слідчих (розшукових) дій з малолітніми та неповнолітніми особами. До складу таких груп пропонується включати слідчих жіночої статі, які обов'язково мають додаткову профільну освіту (педагогічну, психологічну) або сертифікати (свідоцтва) про завершення курсів з основ дитячої педагогіки й психології.

Класично у процесі допиту прийнято виділяти три стадії: підготовча, робоча та заключна, в межах яких вирішуються конкретні завдання, спрямовані на досягнення загальної мети допиту. Не виокремлюючи важливість жодної стадії в їх порівнянні, варто наголосити про кореляційний зв'язок між ними, тобто успішне вирішення завдань однієї стадії послідовно впливатиме на ефективність кожної наступної.

Підготовка до допиту неповнолітнього включатиме наступні організаційно тактичні заходи:

- вивчення обставин вчинення кримінального правопорушення (ознайомлення із процесуальними документами, які містяться у матеріалах кримінального провадження, їх ретельний аналіз з метою визначення обсягу та диференціювання інформації доказового та орієнтуючого характеру, відомостей, які потребуватимуть перевірки та обставин, які необхідно встановити);
- вивчення загально-демографічних, соціально-психологічних та біофізичних характеристик неповнолітньої особи (спілкування з батьками, педагогами, представниками ювенальної юстиції та отримання довідкової інформації про перебування особи на відповідних об'єктах);
- вирішення питання про залучення спеціалістів /психолог, педагог, лікар/ (із урахуванням процесуального статусу неповнолітнього, його вікових особливостей, психічного стану та інших характеристик);
- визначення інших учасників допиту (батьки, законні представники, тощо);
- прийняття рішення про час проведення допиту (із урахуванням зайнятості неповнолітнього);
- прийняття рішення про місце проведення допиту (за можливості і не залежно від процесуального статусу особи, доцільно надавати перевагу проведенню допиту у «зеленій кімнаті»/«child-friendly room» або за місцем проживання неповнолітнього, що сприятиме максимальній комунікативній активності);
- технічна підготовка місця проведення допиту (вирішення питання про доцільність використання засобів аудіо-, відеофіксації, перевірка їх готовності/справності та коректне розташування), а також підготовка допоміжних матеріалів (іграшки, приладдя для малювання, інша атрибуція із урахуванням вікових особливостей, яка допоможе встановити психологічний контакт);
- визначення предмету допиту та складання плану допиту із формулюванням запитань з урахуванням віку допитуваного та його психічного стану;
- визначення оптимальної системи тактичних прийомів допиту неповнолітнього із урахуванням обставин вчиненого кримінального правопорушення, слідчої ситуації, характеристик допитуваної особи та узгодження таких прийомів із спеціалістом.

Доречно звернути увагу, що нейтралізація конфліктних ситуацій, які можуть виникати під час допиту неповнолітньої особи, прямопропорційно залежатиме від можливостей слідчого своєчасно встановити та усунути чинники, які фактично спонукають дитину до надання неправдивих показань, їх зміни або взагалі відмови від спілкування.

Найефективнішими напрямами усунення конфліктів є: з'ясування кола осіб, які впливають на показання неповнолітнього; проведення повторного допиту; встановлення

³ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення. Форма № 1 (місячна) : наказ Генеральної прокуратури України від 23 жовт. 2012 р. № 100. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113653&libid=100820&c=edit&c=fo.

спільно з психологом (педагогом) характеру та причин емоційного стану; логічний аналіз протиріч у показаннях допитуваного; створення сприятливої обстановки допиту, в тому числі використання «зелених кімнат»/«child-friendly room»; деталізація показань; створення неповнолітнього перебільшеного уявлення про ступінь обізнаності слідчого щодо обставин злочинної події, окремих її епізодів або співучасників; одержання від неповнолітнього пояснень про причини та мотиви зміни раніше наданих показань або відмови від них; звернення до обставин, які суміжні за часом і простором; демонстрація набору аналогічних об'єктів; допит на місці події або в обстановці, яка пов'язана з ним; пропозиція намалювати схему місця події, розташування осіб і предметів в обстановці певного місця, їх переміщення, тощо [1, с. 14].

Наступна стадія допиту – робоча, також передбачає покрокове вирішення певних завдань та може бути умовно розподілена на такі етапи: встановлення психологічного контакту, вільна розповідь, постановка запитань.

Психологічний контакт – це продуктивна, психологічно сприятлива взаємодія слідчого з учасниками кримінального процесу, що сприяє формуванню довірливого ставлення допитуваного до слідчого та дозволяє останньому отримати необхідну інформацію.

Психологічний контакт встановлюється і підтримується упродовж всього розслідування за допомогою організаційних заходів та системи тактичних прийомів, а також є основною умовою ефективності допиту.

Встановлення такого контакту, як правило, є результатом застосування системи тактичних прийомів, спрямованих, в першу чергу, на: визначення індивідуальних психологічних особливостей допитуваної особи та її ставлення до самого допиту і до слідчого; подолання психологічних бар'єрів у спілкуванні, створення сприятливої психологічної обстановки для процесу спілкування.

Під час встановлення психологічного контакту з неповнолітнім, незалежно від його процесуального статусу слідчий повинен врахувати:

- комплекс криміналістично значущих рис, ознак і властивостей, що характеризують саме неповнолітню особу (довірливість, наївність, відставання психічного розвитку, емоційна нерівноваженість, тощо);
- різновид кримінального правопорушення (статеві, проти здоров'я, проти життя, проти волі, честі та гідності особи, тощо)
- форму насильницьких дій (фізичне, психічне, сексуальне або економічне насильство);
- психологічні особливості формування показань (яскраве емоційне забарвлення, поверховість сприйняття та відтворення, вибірковість сприйняття та відтворення, повнота сприйняття, запам'ятовування та відтворення).

Наприклад, хлопцям притаманна точність та об'єктивність при оцінці подій, оперування реальними фактами, швидка концентрація уваги, спостережливість, розвинений невербальний і загальний інтелект, а також можливості орієнтування в просторі; дівчатам – суб'єктивність та вразливість, відсутність точних формулювань, емоційність, оперування інтонацією, мімікою, жестикою, висловлення думок у непрямій формі та використання перебільшень [1, с. 11].

Урахування окреслених позицій дозволить не лише створити умови для встановлення психологічного контакту, але і обрати найбільш оптимальні та ефективні прийоми допиту неповнолітнього, забезпечити повноту та всебічність під час з'ясування причин та умов вчинення кримінального правопорушення, коректно сформулювати психологічний профіль правопорушника, спрогнозувати поведінку неповнолітньої особи під час допиту, визначити напрями розслідування та сформулювати слідчі версії, обрати ефективну тактику проведення інших слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, опера-

тивно-розшукових заходів, судових дій; здійснити заходи, що спрямовані на забезпечення безпеки неповнолітнього.

Найбільш ефективними тактичними прийомами допиту неповнолітнього будуть ті, які спрямовані на подолання психологічної або соціальної травми, заподіяної злочинцем – у випадку роботи з потерпілою особою або ті які, спрямовані на подолання психічної травми, що спричинила девіантну поведінку – у випадку роботи з підозрюваним. Крім того, сюди ж можна віднести і тактичні прийоми, що мають на меті допомогти адаптуватися і отримати повні і достовірні свідчення безпосередньо після вчинення злочину, виключивши тим самим необхідність проведення повторного допиту.

Більшість вчених та практиків схиляється до думки, що найбільш дієвими тактичними прийомами під час допиту неповнолітніх є роз'яснення важливості повідомлення правдивих показань; демонстрація поінформованості про обставини життя допитуваного, його потреби, інтереси; роз'яснення сутності та значення пред'явлених і оголошених матеріалів; роз'яснення неправильно зайнятої позиції [5, с. 208]; використання слідчим під час допиту зображувального та творчого потенціалу неповнолітнього допитуваного («малювання», «обличчя почуттів», «гра з анатомічними ляльками», «шкатулка із секретами»); створення відповідної сприятливої обстановки допиту (використання «зелених кімнат»/«child-friendly room») з метою недопущення повторної травматизації особи [1, с. 16]. Крім того, у ході допиту важливо намагатися деталізувати показання неповнолітньої особи, з метою з'ясування джерел інформації, щодо якої даються показання.

Не менш важливим є значення вільної розповіді, як складової частини робочого етапу, оскільки допитуваний повідомляє відомі йому обставини справи на свій розсуд та підсвідомо, не бажаючи цього, може надати інформацію про факти не відомі слідчому, що дозволить не тільки реконструювати подію правопорушення [6, с. 113-119], але і побудувати нові версії.

При цьому, слідчому під час проведення допиту неповнолітньої особи, незалежно від її процесуального статусу, необхідно враховувати тактичні ризики, що можуть виникати на будь-якій стадії слідчої (розшукової) дії та призвести до неточних, неповних, помилкових або неправдивих показань, утворення конфліктних ситуацій, а також прогнозувати їх наслідки, з метою уникнення тактичних помилок.

Не позбавлене проблематики і питання тактико-криміналістичного забезпечення допиту неповнолітніх в умовах воєнного стану. В першу чергу це стосується гарантій безпеки учасників кримінального провадження під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій [7, с. 638].

У цьому контексті, доцільно розглядати можливість проведення допиту у режимі відеоконференції, що в свою чергу дозволить не тільки мінімізувати психологічне травмування неповнолітнього допитуваного, виключити можливість здійснення негативного психологічного впливу на нього, але і загалом гарантувати можливість неповнолітньої особи бути допитаною (у випадку якщо особа знаходиться на окупованій території) або безпечні умови його проведення (у випадку перебування особи в межах прифронтових територій).

Загалом питання застосування під час допиту неповнолітніх аудіо- або відео- запису, в якості додаткового засобу фіксації, сприймається слідчими позитивно, хоча окремі працівники висловлюють міркування, що такий процес з точки зору психології є недоречним. На наш, погляд використання зазначених засобів фіксації має важливе значення, оскільки дозволяє зафіксувати психоемоційний стан допитуваного, його реакції на запитання слідчого та в подальшому надає можливість неодноразового відтворення та кваліфікованої оцінки поведінки із залученням альтернативних спеціалістів.

Враховуючи викладене, можливо дійти висновку, що ефективність допиту неповнолітньої особи залежить від певної сукупності чинників, які визначають його технологічний та обумовлюють тактичний аспекти, зокрема:

- належна підготовка слідчого до допиту неповнолітньої особи та чітке дотримання алгоритму дій, притаманних кожному етапу його проведення;
- досвід практичної роботи слідчого, насамперед з розслідування кримінальних проваджень за фактами вчинення кримінальних правопорушень неповнолітніми особами або відносно неповнолітніх осіб;
- наявність у слідчого комунікативних навичок спілкування з дітьми;
- наявність у слідчого додаткової профільної освіти (педагогіка, психологія) або успішне проходження сер-

тифікованих курсів /підвищень кваліфікації, тренінгів/ з питань (проблем) дитячої психології;

- коректно обрані тактичні прийоми допиту, із урахуванням характеристик допитуваної особи, події кримінального правопорушення та слідчої ситуації, яка склалася, а також ймовірних тактичних ризиків;
- своєчасне залучення спеціаліста відповідної сфери (педагог, психолог).

Таким чином, дотримання технологічних аспектів проведення допиту як слідчої (розшукової) дії та врахування тактичних особливостей допиту неповнолітніх дозволить слідчому досягнути бажаного результату і отримати від особи відомості про факти, які стосуються розслідуваної події та мають доказове або орієнтуюче значення для кримінального провадження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грук В.В. Тактика допиту малолітніх потерпілих від насильницьких злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 22 с.
2. Грук В.В. Тактика допиту малолітніх потерпілих від насильницьких злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 250 с.
3. Плосконос А.І. Організаційно-тактичні заходи підготовки до допиту учасників організованих злочинних груп та злочинних організацій. *KELM: Knowledge, Education, Law, Management*. 2018. №2 (22), С. 152-157.
4. Плосконос А.І. Використання результатів оперативно-розшукової діяльності під час допиту учасників організованих злочинних груп та злочинних організацій. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. Т. 3. С. 172-175.
5. Криміналістика: підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель /за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2008. 464 с.
6. Hryhorenko A., Musienko O., Boyko-Dzhumelia V., Sakovskyi A., Myrovska A. Reconstruction as a method of crime investigation. *Amazonia Investiga*. 2021. Vol. 10. No. 45. P.113–119. URL: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=8336867>.
7. Саковський А.А., Мировська А.В. Криміналістичне забезпечення досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1/2024. С. 635-638. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/151>